

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEMETLALELETŠO LA BOBEDI (SAL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

FEBREWARE/MATŠHE 2011

LIMPOPO

MEPUTSO: 120

NAKO: 2½ diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 12.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO tše NNE, e lego ya A, ya B, ya C le ya D.

KAROLO YA A: Tekatlhaloganyo	(30)
KAROLO YA B: Kakaretšo	(10)
KAROLO YA C: Thutapolelo le Tšhomišopolelo	(60)
KAROLO YA D: Dingwalo	(20)

2. Bala dipotšišo KA MOKA ka tlhokomelo.
3. Araba dipotšišo KA MOKA.
4. Thoma karolo ye NNGWE le ye NNGWE letlakaleng le LEFSA.
5. Thalela fao karolo e felelago gona.
6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.
7. Tshela mothalo mafelelong a karabo ye nngwe le ye nngwe.
8. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.
9. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTŠIŠO 1**

1.1 Bala temana ye e latelago gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

- 1 Batho ba tlwaetše gore pele ngwaga wo mofsa wa ditšhelete o thoma, Tona ya Matlotlo e dire ditekanyetšo tša kgoro. Le ngwageng wo go bjalo. Boraekonomi le borakgwebo ba na le ditetelo tša go fapana. Batho ba fela pelo go kwa diteng tša ditekanyetšo ka ge risešene e ba feleditše tšhelete.
- 2 Morago ga gore Tona ya Matlotlo a phatlalatše dipeakanyetšo tša kgoro ya gagwe palamenteng, go tsogile dipolelo bathong ba bantši. Ba bolela ka koketšo ya tšhelete ya mphiwafela go batšofadi. Go dirilwe dinyakišišo mabapi le maikutlo a batho go lebeletšwe dipeakanyetšo tše.
- 3 Mokgaetši o re: "Ke tla kgona go reka lepakana la diphamphetamine la R150,00 le maswi a manyennyane a lerole ka R70,00. Ya go šala ke tla kgona go rekela ngwana dienywa le dijo tše dingwe."
- 4 "Go bohlokwa gore ke šomiše tšhelete ye ka tlhokomelo, gore ke kgone go lokiša mabaka a mangwe a bophelo." A ke mantšu a Pheladi. O tšwetše pele a bolela ge a tshepa gore batho ba tla thabela seo mmušo o ba beetšego sona tafoleng gore ba kgone go ja. O dira boipiletšo go basadi gore ba tlogele go dira meriri ya bona ka tšhelete yeo e lego ya bana.
- 5 Koko Ramokone o boletše legatong la batšofadi. O re o tshepile mphiwafela, ge a kgopelwa go hlaloša maikutlo a gagwe mabapi le se, go lemogilwe gore ka tšhelete ya mphiwafela, o hlokomela ditšhiwana tše tharo, tšeo mmagotšona a ilego a no ya le naga. Yena o kgotsofala ka R50 yeo batšofadi ba okeleditšwego ka yona. Ge a kgopelwa go hlaloša maikutlo a gagwe mabapi le se, go lemogilwe gore ka tšhelete ya mphiwafela o hlokomela ditšhiwana tše tharo tšeo mmagotšona a ilego a ya le naga. O rile ka ge rente ya masepala e oketšegile ka maatla, o tla leka go se phele ka godimo ga maemo a gagwe.

[E nolofaditšwe go tšwa go *Soshanguve Times*, Matšhe 2009]

- 1.1.1 Go ya ka temana ya ka godimo, efa dihlopha tše PEDI tša baamogedi ba mphiwafela. (2)
- 1.1.2 Na Kgoro ya Matlotlo e thuša setšhaba ka eng go ya ka temana ya 2? (1)
- 1.1.3 Efa ditlhalošo tša mebolelwana ye e thaletšwego. (4)

- 1.1.4 Na batho ba šomiša tšhelete ya mphiwafela ka tshwanelo? Fahlela. (2)
- 1.1.5 Taba ya gore batho ka moka ba be ba letetše ditekanyetšo ke kgopolo goba ke ntlha? (2)
- 1.1.6 Ntle le go palelwa ke go fepa lesea, ke kotsi/bothata bofe bjo bafsa ba ka welago go bjona ge ba ka ima pele ga nako. Efa ntlha e TEE. (2)
- 1.1.7 Efa mohlala wa dilo tše di laetšago gore batho ba bangwe ba phela ka godimo ga maemo a bona. (2)

- 1.2 Lebelela seswantšho se o bale le mafoko a sona gore o kgone go araba dipotšišo tša go se latela.

(a) Ge re fihla mo, re saenne sengwalo seo re sego ra fiwa nako ya go se bala.

(b) Re šoma diiri tša go feta tše 17 ka letšatši.

(c) Re dula mmogo ka gare ga mokhukhu o mogolo.

(d) Ge re lwala ga re hwetše thušo ya maleba.

(e) Re na le mengwaga e seswai re phela ka tsela ye.

[Se nolofaditšwe go tšwa go *Farmer's weekly*, 03/2010]

- 1.2.1 Na seswantšho se se laetša bašomi ba go šoma kae? (1)
- 1.2.2 Hlaola mehlala ye MEBEDI ya ditokelo tša botho tše di gatakwago go ya ka mafoko a ka godimo. (4)
- 1.2.3 Na e ka ba mošomo wa mašemong o bohlokwa? Fahlela. (2)
- 1.2.4 Ke eng seo mmušo o ka se dirago go ka thibela mathata ao a tšweletšwago ke mafoko a ka godimo? (2)
- 1.2.5 Na tikologo ya go se hlweke e ka hlola mathata a mohuta ofe go badudi ba yona? (2)
- 1.2.6 Ge nkabe o le moemedi wa bašomedi ba, ke eng seo o bego o tla thoma go se dira? Efa lebaka go thekga karabo ya gago. (2)
- 1.2.7 Maikutlo a gago ke afe mabapi le bengmešomo ba go swara bašomi gampe? (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO 2**

Akaretša dikgopolo tša mmušo wo mofsa mabapi le HIV/Aids go tšwa temaneng ye ka mantšu ao e ka bago a 50 – 60 ka yona.

Batho ba go phela le HIV/Aids ba swanetše go šomiša diARV. Dinyakišišo tša borasaense di laetša gore ga go na kalafi ya HIV/Aids ka ntle le diARV. Ba re di kgona go e okobatša. Batho ba bantši ba thomile go di šomiša. Le ge go thwe dikonofolo le dipeterote di thuša go matlafatša mašole a mmele go batho bao ba nago le twatši, ba šomiše le diARV. Mmušo le wona o thomile lenaneo la mengwaga ye mehlano la go lwantšha twatši ye. O kgothaletša batho go phela bophelo bja go hlweka, go ja merogo le go itšhidulla nako le nako. Batho ba eletšwa go efoga thobalano ya go se bolokege. Go na le mekgahlotheke go yeo e hlomilwego magaeng le metsetoropong mabapi le thibelo ya kokwanatlhoko ye. Seo mmušo o se dumago ke gore batho ba holege mabapi le kokwanatlhoko ye. Batho ba thabela se. Le ge maano a a ka se fetole maemo a batho a HIV/Aids, a tla thuša ka ge a ba fa kholofelo.

[E nolofadišwe go tšwa go *The Times*, 28 Septemere 2009]

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠOPOLELO**POTŠIŠO 3**

Lebelela papatšo ye gomme o arabe dipotšišo tša go e latela.

Sekolo sa theknolotšī
AGEE!
 Na o nyaka go šoma segoši le go phela bophelo bja matsaka?
TŠE KA MOKA DI KGONAGALA
FELA GE O ITHUTA LE RENA
 Etla o ingwadiše le rena e sa le nako.
Thopa R20 000
 Ge o ka ingwadiša
 le rena e sa le nako.

[Seswantšho se tšwa go *Bona*, Julae 2009]

- 3.1 Hlaola polelo ye e hlohleletšago mmadi go ingwadiša le sekolo se. (1)
- 3.2 Molaetša wa papatšo ye o lebišitšwe go bomang? (1)
- 3.3 Na o nagana gore ke ka lebaka la eng go dirišitšwe seswantšho sa mosadi e sego sa monna? (2)
- 3.4 Tsopola mohlala wa potšišorethoriki go tšwa papatšong o be o fe le mošomo wa yona. (2)
- 3.5 Ke ntlha efe yeo e tlogetšwego, yeo e lego bohlokwa go batho ba go nyaka mafelo a dithuto? (2)
- 3.6 Go ya ka wena motho a ka phela segoši a se a tsena sekolo? Fahlela (2)

[10]

POTŠIŠO 4

Badišiša temana ye gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

Sello o rile ge a etšwa kgolegong o rata go latišiša mohlala wa meloko ya gabo.
O rata gape go ba karolo ya setšhaba. Mo nakong ye ga a tsebe gore ge a etšwa o tšile go leba kae?

- 4.1 Ngwala lefoko le le thaletšwego ka polelotebanyi. Thoma ka go re:
"Ge ke etšwa kgolegong ..."(2)
- 4.2 Ke lešala lefe le le ka dirišwago sebakeng sa lentšu le "meloko"?(2)
- 4.3 Ngwala lediri le le kotofaditšwego ka lebaka le le tlogo.(2)
- 4.4 Tsopola mohlala wa ledirišiši go tšwa setsopolweng sa ka godimo.(1)
- 4.5 Laetša sediri, tiro le sedirwa lefokong le:
Ke rata go tseba meloko yešo.(3)
- [10]**

POTŠIŠO 5

Badišiša temana ye gomme o arabe dipotšišo tša go e latela.

Hle reka ditšweletšwa tša gae!
Hlokomela ge o reka.
Maina a diaparo ke maswao a boleng le maemo.
Ka nako o ka jabetšwa mašeleng wa reka dilo tše e sego tša nnete. Tseba phapano magareng ga didirišwa tša nnete le tša bofora gore o tsebe go boloka tšhelete yeo o e šometšego ka maatla. Ye ke mehlala ya dilo tša go se be tša nnete.

Nike dieteng e se go Mike
Dikhipa tša Abbibas ga se Addidas
Digalase tša Gucci ga se Cucci

- 5.1 Ngwala mantšu a ka mašakaneng ka botee.
- 5.1.1 Matsobane o na le (maina) la Sepedi(1)
- 5.1.2 Motho o nwa meetse ka (digalase)(1)
- 5.2 Kgetha lehlalošetšagotee la nnete.
- Ye ke mehlala ya dilo tša go se be tša (kgonthe/ maaka)(2)

- 5.3 Ngwala lefoko le le thaletšwego ka kganetšo. (2)
- 5.4 Lefoko le ke la mohuta ofe? Efa lebaka.
Hle reka dišweletšwa tša gae. (2)
- 5.5 Sekafoko se "gore o tsebe" se tšweletša modirišo ofe? (2)
- 5.6 Ntšha hlogo, modu le moselana mo lentšung le "dieteng" (3)
- 5.7 Feleletša lefoko le ka mašalašupi a maleba.
Dieta ... ba mphilego ke tša nnete, mola ... ke di bošeditšego e le tša bofora. (2)
- [15]**

POTŠIŠO 6

- 6.1 Badišiša temana ye gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

Ke nna Tshedi dijo tše ke di ratago.

1. Ke rata go ja dijo tša gae.
2. Ke rata phepo ya merogo le dienywa.
3. Mafrika-Borwa re rata bogobe bjo bošweu.
4. Meetse ke nwa digalase tše seswai ka letšatši.

Ke nna Ntwenhle, ke a itlhokomela e bile ke a ithata.

- (a) Ke **rata** reisi go feta bogobe.
- (b) Ke reka merogo mmarakeng.
- (c) Ke nwa dipilisi tša go tlaleletša phepo.
- (d) Ke nwa matute a dienywa.

[inthanete]

6.1.1 Ngwala lefoko le "Maafrica-Borwa re rata bogobe bjo bošweu" ka tirwa.

Thoma ka gore: Bogobe bjo bošweu ... (2)

6.1.2 Kopantšha lefoko la (a) le la (c) ka lekgokedi le "ebile" (2)

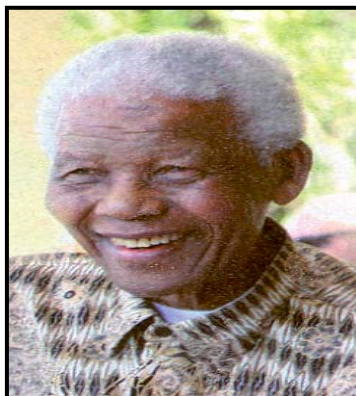
6.1.3 Ngwala lefoko la (d) ka lebaka le fetilego. (2)

6.1.4 Ngwala lefoko la (b) ka lebaka le le tlogo. (2)

6.1.5 Ngwala lelatodi la lentšu le le kotofaditšwego. (2)

6.2 Lebelela seswantšho se se latelago o bale le mantšu gore o kgone go araba dipotšišo tša go se latela.

Moetapele wa sepolitiki

Monna yo o filwe tlhompho ya bongaka ke diyunibesithi tše dintši lefaseng ka bophara. Yena ga a nyake go tsebišwa. Mediro ya gagwe e a mo hlaloša. O lwetše tokologo gabotse, ke mopresitente wa mathomo wa Afrika-Borwa ye e lokologilego.

O belegwe Profenseng ya Kapa Bohlabela. Re tla dula re bolela ka yena go ya go ile ka gobane o re lwetše. Ka yena bafsa ba bona bogomo e le magodimo a matala.

[Boithamelolo le inthanete]

6.2.1 Ngwala khutšofatšo ya lentšu le:

Ngaka (1)

6.2.2 Ngwala akronimi ya lentšu le:

Kapa Bohlabela (1)

6.2.3 Tsopola mahlathi a go tšwa temaneng ya ka godimo.

(a) Lehlathi la nako

(b) Lehlathi la felo

(c) Lehlathi la mokgwa (3)

6.2.4 Ngwala lefoko le le thaletšwego ka mokgwa wa potšišo. (2)

6.2.5 Tsopola lethušalediri go tšwa temaneng. (1)

6.2.6 Tsopola lehlaodi la mmala lefokong la mafelelo. (2)

6.3 Phošolla mopeleto mantšung a a thaletšwego le go ngwala maswaodikga a maleba mo setsopolweng se se latelago.

Bana ba bantšhi ba golela kgolegong ka ge bommagobona ba swerwe. Babereki ba kgolego ya kroonstat ba leka ka matla go dira gore bana ba hlokomelwe. Potšišo ke gore bana ge ba etšwa kgolegong ba tlo phela bjang

(5)
[25]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 60

KAROLO YA D: DINGWALO**POTŠIŠO 7: DIKANEGELOKOPANA**

Araba potšišo e TEE, 7.1 goba 7.2

KE BOPHELO – SJ Chokoe

KA SWELE KA KGANG

7.1 Bala setsopolwa se gomme o arabe dipotšišo tša go se latela

"Mogwera, na o reng ka Rapelo? Ngwanenyana yola o a mo gafiša. O ra gore o tla mo nyala?"
 "Rapelo ke a mo tseba. Ke kgale a raloka ka bana ba batho. Ka swele ke re a ka se mo nyale."
 "Batho bale ba a ratana. Le nna ke a ikana; ka swele, ka kgang, ba tla nyalana. Ruri o tla mpotša."
 "Ngwana Makgoweng! Afa o a ba tseba banenyana ba Borwa? Mola gona Rapelo o kopane le thaka ya gagwe. Alexandre!"
 "Mogwera, batho ga ba swane. Ga se gore ge o bone o tee wa Makgoweng a rotha dinala ke go re bohle ba bjalo. Sekgopetšana ke mosadi. A re hutše gore o tla boloka ngwana yola wa ga borena. Fela o tla mpotša, ka swele ka kgang ba tliho nyalana."
 A e swere mehlamu masogana. Mehla le mabaka di tla bolela yo a lego nneteng. Mongwe le mongwe o na le lebaka leo le mo gapeletšago go ganetša yo mongwe.
 "Moratiwa, mma ke mmoditše, o rile o tla di fetišetša go tate." A bolela a realo Sekgopetšana, a le garegare diatleng tša Rapelo."
 "Rato, ga ke na mantšu. Ke thabile bjang! Kua gae ba bile ba fela pelo. Ba no emela nna fela gore ke ba sasametše. Moratiwa, botša ba geno ba dire komanamadula a bapile".

(Letl:77)

- 7.1.1 Setsopolwa se se utolla Rapelo bjalo ka motho wa mohuta mang? (2)
- 7.1.2 Ntšha maikutlo a gago ka bophelo bja Rapelo. (2)
- 7.1.3 Efa bohlokwa bja poledišano setsopolweng se. (2)
- 7.1.4 Mongwadi o šupa eng ka mebolelwana ye e thaletšwego? (6)
- 7.1.5 Na tikologo ya setsopolwa se ke ya sebjalebja goba sekgale? Fahlela karabo ya gago. (3)
- 7.1.6 Go ya ka mo o badilego kanegelokopana ye, Rapelo le Sekgopetšana ba feleditše kae? (2)
- 7.1.7 Efa molaetša wo o tšweletšwego ke setsopolwa se. (3)

[20]

GOBA

LE A WELA**7.2 Bala setsopolwa se gomme o arabe dipotšišo tša go se latela**

"Le a wela." Ge a se no realo, dilo tša napa tša thoma. Mokgalabje Leawela a wela fase, dimpa tša thoma go kokomoga. Tša kokomoga lešaba le le kgauswi le lebeletše. Tša kokomoga eke tša kgomo yeo e hwilego gomme e fišwa ke letšatši. Tša kokomoga dimpa go fihla go kwagala modumo wo mogolo wa go thibantšha ditsebe. Ka morago ga tlhakatlhakano ye ya thunyo ya dimpa tša Ngaka Leawela, gwa tšwa diboko tše dikete ka mpeng, tša napa tša **dira setopo sela mokete**. Lešaba la tšitlana, **nkgao ya ja nkgawana**. Le bjale ga go yo a tsebago tša pheletšo ya setopo sa Ngaka Leawela. **Melomong ya batho ka moka ke "le a wela"**. A le wele, mo gongwe go tla ba le tharollo. Ke bophelo.

(Letl:71)

- 7.2.1 Leawela ke molwantšhwa wa kanegelokopana ye. Dumela goba o ganetše ka lebaka. (3)
- 7.2.2 Mongwadi o šupa eng ka dikafoko tše di thaletšwego setsopolweng? (6)
- 7.2.3 Na tikologo ya setsopolwa se ke ya mohuta mang? Fahlela karabo ya gago. (3)
- 7.2.4 Na o kwana le ka mo mongwadi a rumilego kanegelokopana ye? Fahlela karabo ya gago. (2)
- 7.2.5 Hlaloša phego ye e tšwelelago mafelelong a kanegelokopana ye. (2)
- 7.2.6 Moya wo o fokago setsopolweng se ke wa mohuta mang? Fahlela karabo ya gago. (2)
- 7.2.7 Ke tharollo efe ye e tšweletšwago setsopolweng se? (2)

[20]

PALOMOKA YA KAROLO YA D: 20
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 120